

مشروطهٔ ایران

به روایت آرشیو عثمانی

آثار تاریخی دیگری از لوگوس ...

- نامه‌های ایران: گزارش کارگزار دولت عثمانی از تحولات مشروطه ایران. جمیل سعید بیک، ترجمه حسن حضرتی. نشر لوگوس: ۱۳۹۶.
- تاریخ به روایت فلسفه. احمد محمدپور. نشر لوگوس: ۱۳۹۶.
- تحلیل گفتمان تاریخی: گفتمان جنگ و تدبیر در تاریخ میانه ایران. نشر لوگوس: ۱۳۹۷.
- روش پژوهش در تاریخ‌شناسی (با تجدیدنظر و اضافات). حسن حضرتی. نشر لوگوس: ۱۳۹۷.
- جستارهایی در باب تاریخ عثمانی و ترکیه جدید. حسن حضرتی و دیگران. نشر لوگوس: ۱۳۹۷.
- تبریز در وحشت: اسنادی نویافته از مقاومت تبریز در استبداد صغیر. غلامعلی پاشازاده و نصرت‌الله نجفی. نشر لوگوس: ۱۳۹۷.
- این بیست‌وسه صفحه: بازخوانی یک سند از آیت‌الله هاشمی رفسنجانی. محسن الویری. نشر لوگوس: ۱۳۹۷.
- سته ضروریه و فصول اربعه. امیرعلی شیرنوازی. با مقدمه، تصحیح، توضیح و تحشیه امیر نعمتی لیمائی و مهدی قاسم‌نیا رودسری. نشر لوگوس: ۱۳۹۹.
- ایل زرگر: جلد اول. اسناد دوره قاجار. گردآوری و پژوهش نصرت‌اله زرگر. نشر لوگوس: ۱۴۰۰.

مشروطهٔ ایران

به روایت آرشیو عثمانی

پژوهش و ترجمهٔ

حسن حضرتی

عضو هیئت علمی دانشگاه تهران

سرشناسه: حضرتی، حسن، ۱۳۴۹ -
عنوان و نام پدیدآور: مشروطه ایران به روایت آرشیو عثمانی / حسن حضرتی.
مشخصات نشر: لوگوس، ۱۴۰۰
مشخصات ظاهری: ۲۳۳ص: ۱۴/۵ × ۲۱/۵ س.م.
شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۶۲۸۸-۹۳-۴
وضعیت فهرست‌نویسی: فیبا
یادداشت: نمایه

موضوع: ایران -- تاریخ -- انقلاب مشروطه، ۱۳۲۴ - ۱۳۲۷ ق. -- اسناد و مدارک
موضوع: Sources -- Constitutional Revolution, 1906 - 1909 -- History -- Iran
موضوع: ایران -- تاریخ -- انقلاب مشروطه، ۱۳۲۴ - ۱۳۲۷ ق. -- دخالت عثمانی
موضوع: Ottoman intervention -- Constitutional Revolution, 1906 - 1909 -- History -- Iran
رده‌بندی کنگره: DSR1405
رده‌بندی دیویی: ۹۵۵/۰۷۵۰۷۲۷
شماره کتاب‌شناسی ملی: ۷۶۶۴۶۱۳

مشروطه ایران به روایت آرشیو عثمانی

دکتر حسن حضرتی

طراح جلد: حسین راسمت‌منش

ویراستار: فاطمه هادی

شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۶۲۸۸-۹۳-۴

شمارگان: ۵۰۰

چاپ اول: ۱۴۰۰

برای مشاهده قیمت و اطلاعات بیشتر کد بالا را اسکن کنید
یا به وبسایت نشر لوگوس مراجعه کنید.

تمامی حقوق این اثر محفوظ است. تکثیر یا تولید مجدد آن کلاً یا جزئاً، به هر شکل اعم از چاپ، فتوکپی،
اسکن، صوت، تصویر یا انتشار الکترونیک بدون اجازه مکتوب از نشر لوگوس ممنوع است.

ایمیل: info@irlogos.com

تماس با مرکز پخش: ۰۹۰۲ ۱۵۴ ۰۰۴۲

فروشگاه برخط لوگوس: www.irlogos.com

پیشکش به:

دوست مشروطه پژوه فقید،

زنده یاد داود فیرحی

برای همه خوبی هایش

فهرست

سرنبشت	۱۰
۱. متن اسناد	۹
در ممنوعیت نشر و توزیع کتاب الحَقُّ الظاهر فی شرح حال شیخ عبدالقادر	۱۰
دربارهٔ توقیف روزنامهٔ اختر	۱۱
شکایت از باش شهبندری ایران در بصره	۱۲
انتشار بدون اجازهٔ کتاب در مطبعهٔ اختر	۱۲
دربارهٔ اقدامات ممنوعهٔ مطبعهٔ اختر	۱۳
چاپ کتاب و اوراق ممنوعه در مطبعهٔ روزنامهٔ اختر	۱۴
دربارهٔ فعالیت روزنامهٔ اختر	۱۵
در ستایش از سرکنسول دولت علیهٔ ایران در روان و حکاری	۱۶
گزارش سفیر عثمانی از تحولات ایران پیش و پس از اعلان مشروطه	۱۸
دربارهٔ ممنوع الوردی روزنامهٔ انجمن تبریز و یک روزنامهٔ دیگر	۲۲
منع ورود و پخش روزنامهٔ فارسی زبان تبریز	۲۳
دربارهٔ ایرانیان اسلامبول و اختلافاتشان و کارشکنی های ارفع الدوله	۲۴
دربارهٔ روابط سرد ارفع الدوله با اتباع ایرانی اسلامبول و دلخوری هایش از باب عالی	۲۷
دربارهٔ تحرکات سالارالدوله برادر محمدعلی شاه	۲۸
دربارهٔ ممنوعیت ورود و پخش روزنامهٔ انجمن تبریز	۲۹
تلاش برای انحلال مجلس و تعطیلی اصول مشروطه	۳۰
اعتراض به سید کاظم یزدی در نجف از سوی طلاب ایرانی مدافع مشروطه	۳۲
بیانیه مجاهدین در دفاع از مشروطه و تشویق به قتل میرزا علی اصغر خان اتابک و انتقاد از محمدعلی شاه	۳۴
دربارهٔ قتل اتابک	۳۸
تلاش دولت عثمانی برای ادامهٔ سفارت ارفع الدوله	۳۹
تأخیر ایران در اعزام هیئت تحقیقات مشترک محلی برای حل اختلافات حدود	۴۰
جایگزینی علاء السلطنه به جای ارفع الدوله	۴۲
تلاش دولت عثمانی برای تمدید سفارت پرنس ارفع	۴۳
تلاش برای بستن مجلس	۴۴
دربارهٔ عزل شمس الدین بیگ سفیر دولت عثمانی در طهران	۴۵

- ۴۶..... فدائیان ایرانی و اغتشاش در اسلامبول
- ۴۷..... تأکید بر اعطای نشان عالی دولت عثمانی به محمدعلی شاه
- ۴۸..... گزارش سفیر عثمانی از تحولات مشروطه در ایران
- ۵۷..... تأیید اعطای نشان مرصع عالی دولت عثمانی به شاه ایران
- ۵۸..... پیشنهاد اعطای نشان مرصع فروغ افشان به شاه ایران برای تلطیف روابط
- ۵۹..... درباره انتخاب نوحی بیک به مأموریت طهران
- پیشنهاد اعطای نشان عالی دولت عثمانی به محمدعلی شاه و نشان رتبه یک به ثریا خان ادیب السلطان
- ۶۰..... هم‌زمان با اعزام سفیر جدید عثمانی به طهران
- ۶۱..... پاسخ منفی به مخالفان مشروطه برای دخالت سفارت عثمانی
- ۶۲..... حرکت هیجده نفر از فدائیان ایرانی به اسلامبول برای ایجاد اغتشاش
- ۶۳..... درباره عدم ممانعت از سفر سید عبدالله بهبهانی به عتبات
- ۶۴..... درباره روزنامه شمس
- ۶۵..... درباره مساعدت به روزنامه شمس
- ۶۶..... صدور مجوز برای انتشار روزنامه شمس
- ۶۷..... تأیید صدور مجوز برای روزنامه شمس
- ۶۸..... تعرض افرادی منسوب به انجمن برادران اسلامبول به سفارتخانه ایران
- ۶۹..... گزارش اوضاع رشت و تلگراف علمای نجف
- ۷۲..... واکنش دولت روسیه به خبر اهدای نشان به ستارخان از سوی باب عالی
- ۷۳..... درج خبر اهدای مدال به ستارخان از طرف دولت عثمانی در روزنامه روسی
- ۷۵..... تکذیب خبر اهدای مدال به ستارخان از طرف دولت عثمانی
- ۷۶..... درخواست از سفارت عثمانی برای اعاده حقوق مشروطه ملت ایران
- درباره استضعاف نامه‌ای که تعدادی از علما و معتبران ایرانی به دست سفارت عثمانی در طهران رسانده‌اند
- ۷۸.....
- استقرار نظام مشروطه در عثمانی و استفاده از این فرصت برای اعزام هیئتی از علما به نجف برای مذاکره با
- ۷۹..... علمای ایرانی برای اتحاد بیشتر میان تشیع و تسنن
- ۸۰..... کوتاهی دولت ایران در اعاده نظام مشروطه و اعتراضات موافقان و مخالفان
- درباره شرکت و یا عدم شرکت در جلسه سفر با شاه و درخواست احیای نظام مشروطه
- ۸۱.....
- ۸۳..... مداخلات خودسرانه سفیر روسیه در تحولات مشروطه ایران و احضار به پترزبورگ

- امیدواری زیاد در ایران به ترقی دولت و جامعه عثمانی و اتحاد تشیع و تسنن به دنبال استقرار نظام
مشروطه در این کشور ۸۵
- تأکید دیوان همایون برای استفاده از استقرار نظام مشروطه در عثمانی به منظور ایجاد اتحاد بیشتر دو
ملت شیعه و سنی ایران و عثمانی ۸۶
- تکاپوها در سطوح مختلف برای اعاده مشروطه و اقدامات موافقان و مخالفان و سفرای دول ۸۷
- درخواست استعانت از شارژدافر دولت علیه عثمانی برای تحویل نامه تعدادی از اتباع دولت ایران به شاه
برای گشایش مجلس شورای ملی و سنا ۸۹
- بهره برداری از استقرار نظام مشروطه برای وحدت دو ملت شیعه و سنی ایران و عثمانی ۹۱
- تکذیب ائتلاف مودت حاصله بین روسیه و انگلیس درباره انجام اقدامات مشترک برای اجرای برخی
اصلاحات در امور ایران ۹۲
- در ضرورت گفتگو با شاه ایران برای سامان بخشیدن به امور ۹۴
- درباره اغتشاشات ایران و استقراض های محمدعلی شاه ۹۵
- نطق سفیر عثمانی در طهران ۹۶
- درباره ناآرامی های رشت ۹۷
- درباره درگیری های عبدالحسین لاری مجتهد و قوام الملک شیرازی ۹۹
- چند تلگراف از/ به سید عبدالحسین لاری ۱۰۱
- درباره قیام مردم رشت ۱۰۳
- حضور کشتی های انگلیسی در خلیج فارس و کشتی های روسی در بندر انزلی و اعتراضات به آنها ۱۰۴
- اقدامات دولت ایران برای جلوگیری از ورود اندیشه های مشروطه خواهانه از عثمانی به ایران ۱۰۵
- درباره توقیف بسته های پستی به دست مأمورین ایرانی ۱۰۷
- گزارش ناآرامی ها و درگیری های مختلف در شیراز، بوشهر، تبریز و رشت ۱۰۸
- درخواست تحت الحمایگی مشیرالسلطنه ۱۱۰
- گزارش اوضاع تبریز و دیگر شهرهای ایران ۱۱۱
- کسب دستور درباره درخواست تحت الحمایگی مشیرالسلطنه ۱۱۳
- گزارش اوضاع شهرهای مختلف ایران ۱۱۴
- کسب تکلیف درباره آمدن ستارخان و باقرخان به شهیندرخانه تبریز و درخواست پناهندگی و
تحت الحمایگی از دولت علیه عثمانی ۱۱۶
- گزارش محرمانه درباره مواضع روس ها در قبال تحولات ایران ۱۱۷

- درباره حمله به شهیندرخانه و اتباع عثمانی در خوی، سلماس و ارومیه و نیز تعرضات مأمورین دولت عثمانی به مردم این مناطق ۱۲۱
- درباره تلگراف طلب کمک آخوند خراسانی و عبدالله مازندرانی به دولت عثمانی در مقابل اشغال نظامی ایران به دست دولت روسیه ۱۲۴
- درباره تلگرام محمدکاظم خراسانی و عبدالله مازندرانی ۱۲۶
- درباره درخواست کمک ملاکاظم خراسانی و عبدالله مازندرانی از دولت عثمانی در مقابل اشغال ایران به دست روس ها ۱۲۷
- درخواست تحت الحمایگی مدیرالدوله وزیر فوآند از دولت عثمانی ۱۲۸
- درباره درخواست تحت الحمایگی مدیرالدوله وزیر فوآند ۱۲۸
- نامه شیخ الاسلام عثمانی به همه علما و مشایخ جهان اسلام ۱۲۹
- ارسال نامه شیخ الاسلام عثمانی به ایران و باتاویا ۱۳۷
- تلاش برای وحدت و وفاق میان دولتین ایران و عثمانی و اعزام مشاور نظامی به ایران ۱۳۸
- گزارش مبسوط درباره تحولات ایران و به ویژه تبریز و حضور روس ها و دغدغه های دولت عثمانی ۱۴۰
- ارسال نامه شیخ الاسلام عثمانی به هندوستان ۱۴۹
- نامه انجمن اتفاق بمبئی به مفتاح السلطنه جنرال قونسول دولت ایران در پونه ۱۵۰
- گزارش استقبال از سفیر دولت عثمانی در مسیر انزلی تا طهران ۱۵۲
- گزارش رسم قبول و تقدیم اعتمادنامه سفیر عثمانی به شاه ۱۵۴
- درباره سید عبدالحسین لاری ۱۵۷
- چند تلگراف درباره اوضاع ایران ۱۵۸
- گزارش مراسم استقبال از سفیر عثمانی در طهران ۱۶۰
- درباره ناآرامی های خوی و دیگر شهرها و حیدرخان عمواوغلی ۱۶۲
- گزارش اوضاع آشفته ایران ۱۶۵
- گزارش ملاحظات سلطان عثمانی درباره رسم قبول سفیر طهران ۱۶۶
- مصائب پناهندگی مشیرالسلطنه و دیگران به سفارت عثمانی ۱۶۷
- درباره تقدیم دو نامه شاه ایران به سلطان عثمانی ۱۶۹
- پذیرش تحت الحمایگی مشیرالسلطنه ۱۷۰
- ممنوعیت حمل سلاح در آذربایجان بدون اجازه روس ها و تلاش آنها برای تصرف آن ۱۷۱
- مذاکره مصلحت گذاری سفارت عثمانی با شاه ایران برای اصلاح امور ۱۷۳

۱۷۴	تشکر مشیرالسلطنه از سلطان عثمانی
۱۷۵	دربارهٔ روس‌های مستقر در تبریز
۱۷۷	دربارهٔ تعداد سربازان و ادوات روس‌ها در جلفا
۱۷۸	دربارهٔ حضور سربازان روس در آذربایجان
۱۷۹	آمار سربازان و ادوات نظامی روس‌ها در آذربایجان
۱۸۰	دربارهٔ مطلب مندرج در روزنامهٔ ارمنی <i>آراود</i> تبریز
۱۸۲	دربارهٔ امرای عشایر بازگردانده شده از ایران
۱۸۵	موافقت با دیدار شیخ اسدالله مامقانی با سلطان عثمانی
۱۸۶	دربارهٔ دور از حقیقت بودن مطالب نشریات ارمنی منتشره در تبریز
۱۸۷	بزرگداشت دومین سالگرد مشروطهٔ عثمانی در تبریز
۱۸۹	درخواست صدور مجوز نهایی برای گشایش مکتبی در کربلا برای انجمن مساوات ایران
۱۹۰	پیگیری درخواست انجمن مساوات ایرانیان برای تأسیس مکتبی در کربلا
۱۹۱	دربارهٔ موافقت با درخواست انجمن مساوات ایرانیان برای گشایش مکتبی در کربلا
۱۹۳	۲. گزیدهٔ اسناد
۲۲۹	۳. پیوست‌ها
۲۳۰	صفحاتی از نشریات فارسی‌زبان
۲۳۶	تصاویر اشخاص
۲۳۹	نمایه

سرنیشت

از صمیم قلب خوشحالم که پس از دو سال کار فشرده، قرائت و ترجمه اسناد آرشو عثمانی درباره مشروطه ایران را به پایان رسانده، اینک در اختیار پژوهشگران فرزانه قرار می‌دهم. آنچه انجام شد، کاری بود بسیار سخت و صعب. صادقانه می‌گویم که در آغاز راه چندان آمیدی به انجام آن نداشتم و گمان می‌کردم در نیمه راه ناتوان از ادامه کار، رهائش می‌کنم؛ زیرا نیک می‌دانستم که باید به تنهایی این مسیر سخت و دشوار را طی کنم. کسی پیش از من در ایران، این سختی و مشقت را به جان نخریده بود که به سراغ اسناد ترکی آرشو عثمانی برود. آنچه پیش از این از آرشو عثمانی استخراج و در زبان فارسی بازخوانی و منتشر شده، محدود به اسناد فارسی است.^۱ اینکه تاکنون کسی گام پیش ننهاده و مجموعه‌ای از اسناد ترکی را در موضوع مشخصی خوانش و ترجمه نکرده، خود گواه روشنی است بر دشوار بودن آن. به علل و دلایل زیادی قصد داشتم این سد را بشکنم و به صورت جدی به قرائت و ترجمه اسناد ترکی آرشو عثمانی درباره تاریخ ایران مبادرت ورزم. مهم‌ترین دلیل این است که گنجینه گران‌سنگی از اطلاعات ذی‌قیمت در اسناد ترکی آرشو عثمانی درباره تاریخ ایران وجود دارد که هنوز محققان ما از آنها بی‌اطلاع‌اند. قرار گرفتن این اسناد در اختیار پژوهشگران ایرانی

۱. برای نمونه نک: محمدرضا نصیری، *اسناد و مکاتبات تاریخی ایران (فاجاریه)*، ۴ جلد. (تهران: مؤسسه کیهان، ۱۳۷۲)

می‌تواند به تحقیقات تاریخی در کشورمان کمک شایانی بکند. بشخصه، براین اعتقادم که تحقیقات تاریخی در ایران، از تیموریان تا پهلوی، سخت نیازمند بهره‌مندی از اسناد آرشیو عثمانی است. بدون دسترسی به این اسناد، دیگر سخت می‌توان حرف و سخن تازه‌ای زد. به‌خاطر محدودیت‌های مهارتی و زبانی، هنوز بسیاری از پژوهشگران حرفه‌ای تاریخ در داخل و خارج ایران به سراغ آرشیو عثمانی نرفته‌اند. بنابراین، به همان اندازه که از آرشیوهای انگلیس، فرانسه، هلند و آمریکا در مطالعات مربوط به ایران استفاده می‌شود، از اسناد آرشیو عثمانی استفاده نشده است. آنچه تاکنون به صورت جسته‌وگریخته به این آرشیو رجوع شده، فقط برای استفاده از اسناد فارسی آن بوده است؛ از این‌رو لازم بود به‌رغم مشکلات زیاد به سمت اسناد ترکی آرشیو عثمانی بروم. در خواندن و ترجمه اسناد سختی و مشقت زیادی را تحمل کردم، اما به هر شکلی بود پیش‌رفت‌م تا کار را به پایان برسانم.

اسنادی که در این کتاب در اختیار خوانندگان فرهیخته قرار می‌گیرد، اسناد آرشیو عثمانی با محوریت مشروطه ایران و کوشش‌های تجدّدگرایانه ایرانیان استانبول است. درباره چند و چون این اسناد و سبک کارم در جستجو، قرائت و ترجمه آنها، لازم است توضیحاتی عرض کنم:

۱. پایه‌گذاری آرشیو دولتی در دوره عثمانی به‌اهتمام «صفوتی پاشا» (وزیر مالیه) در سال ۱۸۴۵ م. / ۱۲۶۱ ق. در عهد تنظیمات اتفاق افتاد. در سال ۱۸۴۶ م. / ۱۲۶۲ ق. با ایجاد «نظارت خزانه اوراق»، هسته نخستین آرشیو عثمانی شکل گرفت. به همین سبب هم نشریه بسیار معتبر، ولی نوپای آرشیو را *خزانه اوراق*^۱ نام گذاشته‌اند که تاکنون دو شماره از آن انتشار یافته است. با انتصاب سید حسن محسن افندی به‌عنوان ناظر خزانه اوراق در سال ۱۸۴۹ م. / ۱۲۶۵ ق.، نخستین گام‌ها در تأسیس آرشیو مدرن در عثمانی برداشته شد. مهم‌ترین کار او تنظیم و اجرای «نظام‌نامه خزانه اوراق» بود. از حیث محتوایی، آرشیو ملی ترکیه دارای دو بخش است: الف) بخش آنکارا که اسناد مربوط به دوره جمهوری در آن نگهداری می‌شود. ب) بخش استانبول که اسناد مربوط به دوره عثمانی، یعنی تا سال ۱۹۲۳ م. / ۱۳۴۱ ق. در آن قرار دارد؛ این بخش اهمیت بیشتری دارد.

موجودی آرشیو عثمانی حدود صد میلیون برگ سند، ۳۲۶ هزار دفتر و مجموعه‌ای از عکس‌ها و نقشه‌های تاریخی است. در حال حاضر، آرشیو ملی ترکیه یکی از غنی‌ترین ذخایر آرشیوی شناخته شده در جهان است. از کشورهای امروزی، نوزده کشور عرب، یازده کشور در حوزه بالکان و اروپا، سه کشور در قفقاز و کشورهای قبرس، فلسطین و جمهوری ترکیه، در گذشته محصور در جغرافیای سیاسی دولت عثمانی بودند و اینک از میراث ماندگار این آرشیو بهره می‌برند. قدیمی‌ترین سند در آرشیو عثمانی مربوط به سال ۱۴۳۲ م. / ۵۸۳۵ ق. است. بیش از سی هزار پرونده نیز درباره روابط ایران و عثمانی در آرشیو ترکیه وجود دارد. اسناد موجود در آرشیو عثمانی درباره ایران از جهات مختلف، بسیار حائز اهمیت است.

۲. پرونده‌های موجود در آرشیو عثمانی که لازم است پژوهشگران محترم هنگام جستجو در اسناد بدان‌ها توجه ویژه‌ای داشته باشند، بدین شرح است: باب آصفی، صدارت، علی امیری، باب عالی، جودت، دفتر باب، دیوان احکام عدلیه، دفترخانه امیره، داخلیه، ضرب خانه امیره، نظارت دعاوی اوقاف، عکس‌ها، خط همایون، خزینة خاصه، نظارت خارجیه، نقشه‌ها، اوراق خرید و فروش، اراده، ابن الامین، قبرس، کامل کپجی، مدور مالیه، اوراق مابین همایون، نظارت معارف، برات‌ها و فرمان‌های مذہب، معاهدات، املاک ملی، نظارت مالیه، مشیخت، مضبطه‌های مجلس وکلا، مجلس والا، دفاتر نفوس، پلان - پروژه و کروکی، سرعسکری، شورای دولت، نظارت‌های تجارت - نافع - زراعت و معادن، اوراق تفتیشات روم ایلی، مدیریت کل قباله جات و ثبت اسناد، اوراق خارج از مرکز، تحریر قباله جات، یلدز، آرشیوهای خارجی و ضبطیه.

۳. هرکدام از این پرونده‌ها هم پوشه‌های مختلفی دارند که اسناد بر اساس موضوعات خردتری در آنها دسته‌بندی شده‌اند. نمی‌توان گفت کدام یک از این پرونده‌ها اهمیت بیشتری دارد؛ چراکه بر اساس موضوع و مسئله‌ای که هر پژوهشگر دنبال می‌کند، اهمیت پرونده‌ها می‌تواند متغیر باشد. ناگفته نماند که جستجو در آرشیو، هم می‌تواند به صورت کلی در همه پرونده‌ها باشد و هم می‌تواند درون هرکدام از آنها و یا پوشه‌های زیرمجموعه صورت بگیرد. به تجربه می‌گوییم جستجو در درون پرونده‌ها و پوشه‌ها از دقت بیشتری

برخوردار است.

۴. این قلم پیش‌تر در قالب ترجمه چند گزارش ترک‌ها درباره تحولات مشروطه ایران، سعی نمود روایت عثمانی‌ها را از این رویداد بزرگ تاریخ معاصر ایران در اختیار قرار دهد. بر همه روشن است که در این زمینه خلأ زیادی وجود داشته و دارد. بیش از این فقط زنده‌یاد ایرج افشار در دفتر تاریخ^۲ به انتشار متن ترکی عثمانی گزارش بدیک از تحولات مشروطه ایران اقدام کرده بودند. امید است به زودی ترجمه فارسی آن ارائه شود. غیر از این مورد، چیزی در اختیار محققان ایرانی قرار نداشت. با انتشار گزارش‌های سفیر و مستشار سفارت عثمانی در تهران به دست این قلم، سعی شد تا حدی این خلأ پر شود. حال با انتشار مجموعه‌ای با کیفیت و غنی از اسناد مشروطه، به نظر می‌رسد کمک شایانی به تحقیقات مشروطه‌پژوهی خواهد شد. همچنین در کنار شناختی که از روایات غربی‌ها از مشروطه ایران در اختیار است، حال در سطح مبسوطی گزارش عثمانی‌ها نیز پیشکش محققان فرزانه می‌شود تا یافته‌های نویی را به واسطه بررسی اسناد و مدارک جدید ارائه کنند.

۵. شیوه کار من در آرشیو عثمانی مبتنی بر جستجوی عمومی و جستجو در پرونده‌ها و پوشه‌ها بود. برای اینکه سندی ندیده باقی نماند، جستجو بر اساس تاریخ را هم انجام می‌دادم تا خیالم کاملاً راحت شود. به‌رغم همه راه‌های مختلفی که برای جستجو انجام می‌دادم، از حیث تعداد اسنادی که برای موضوع و شخصیت‌ها و رویدادهای مختلف پیدا می‌کردم، رضایت‌بخش نبود. اکنون نیز که تسلط زیادی به گوشه‌وکنار آرشیو عثمانی دارم و از راهنمایی‌های کارشناسان خبره‌شان هم بهره می‌برم، همچنان درباره کمیّت اسنادی که درباره تاریخ کشورمان وجود دارد، برایم ابهامات زیادی ایجاد شده است. برای نمونه چند مورد را یادآور می‌شوم: در این آرشیو تقریباً هیچ سندی درباره «انجمن سعادت ایرانیان استانبول» وجود ندارد. فقط موفق شدم یک سند درباره این انجمن

۱. نک: حسن حضرتی، «گزارش شمس‌الدین بیگ (سفیر عثمانی) از تحولات مشروطه در ایران»، مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران، ۱۳۸۶، ۵۸ (۲): ۶۳-۷۸ و حسن حضرتی، نامه‌های ایران. (تهران: نشر لوگوس، ۱۳۹۶)

۲. ایرج افشار، دفتر تاریخ، مجموعه اسناد و منابع تاریخی. جلد دوم. (تهران: بنیاد موقوفات دکتر محمود افشار یزدی، ۱۳۸۰). ۶۸۵-۷۱۱

پیدا کنم؛ مگر می‌شود؟! انجمنی که بسیار مهم بود و در روزنامه‌ها مرتب درباره آن نوشته می‌شد، معلوم نیست چرا سندی درباره آن وجود ندارد! یا مثلاً اسنادی که درباره امیرکبیر هست، چیزی در حدود دویست سند است که من استخراج کرده‌ام و به مرور به ترجمه آنها می‌پردازم. میرزا تقی خان چیزی در حدود چهار سال در قلمرو عثمانی بود، مگر می‌شود کل اسناد مربوط به ایشان همین تعداد باشد؟ ایضاً، کل اسناد موجود درباره میرزا حسین خان مشیرالدوله چیزی در حدود ۱۵۰ سند است. اینکه بسیاری از اسناد آرشیو عثمانی هنوز فهرست نشده و در سامانه جستجو قرار نگرفته، نکته‌ای است که باید در این زمینه مد نظر باشد، ولی به طور کلی تعداد محدود اسناد درباره تاریخ ایران برای من همچنان ابهامی است که سعی می‌کنم در ادامه راه پاسخی برای آن پیدا کنم. در همین زمینه باید بگویم کل اسنادی که درباره مشروطه ایران در این اثر ارائه می‌شود ۱۱۱ سند است که از میان حدود دویست سند گلچین شده‌اند. بشخصه تصور می‌کردم که باید خیلی بیشتر از اینها باشد، ولی نبود. فراوانی اسناد درباره ایران بیشتر در حوزه مسئله حدود است.

۶. در اسناد آرشیو عثمانی از دو و گاهی سه تقویم استفاده شده است: تقویم میلادی، تقویم هجری قمری و تقویم رومی یا همان «سال مالی» که از تقویم هجری قمری دو سال عقب‌تر است. از آنجا که تقویم سال مالی برای بسیاری ناآشناست، توضیحاتی درباره آن ارائه می‌شود: با تشکیل حکومت عثمانی و گسترش قلمرو آن، گاه‌شماری هجری قمری به‌عنوان مهم‌ترین گاه‌شماری تا سال ۱۰۸۸ ه.ق در قلمرو این دولت رواج داشت. در این سال، در زمان فرمانروایی سلطان محمد چهارم (۱۰۵۸-۱۰۹۸ ه.ق)، نوعی گاه‌شماری شمسی با نام «سال مالی» (به ترکی: مالی سنه) ابداع شد. این گاه‌شماری، حدود یک قرن و نیم پس از وضع آن، یعنی تا سال ۱۲۵۶ ه.ق. / ۱۸۴۰ م.، به‌صورت محدود تنها در امور مالی استفاده می‌شد و از سال ۱۲۵۶ ه.ق. در زمان سلطنت عبدالمجید اول، به‌عنوان گاه‌شماری رسمی اعلان گردید و در کلیه امور حکومتی به‌کار گرفته شد. از اوایل قرن هجدهم تا قرن نوزدهم میلادی و پس از تنظیمات و نیز رواج اندیشه نزدیکی به غرب که پس از دوره تنظیمات و به‌ویژه پس از روی کار آمدن ترکان جوان در ترکیه پا گرفت، در

گاه‌شماری‌های رایج در عثمانی و پس از آن در ترکیه نیز نوگرایی‌هایی پدید آمد. با آغاز رواج این اندیشه‌ها، در زمان حکومت سلطان سلیم سوم (۱۲۰۳-۱۲۲۲ ه. ق. ۱۷۸۹-۱۸۰۷ م.)، استفاده از گاه‌شماری میلادی در کنار گاه‌شماری‌های مالی و هجری قمری باب شد. در سال ۱۳۳۲ مالی (۱۳۳۴-۱۳۳۵ ه. ق. ۱۹۱۷-۱۹۱۶ م.) دولت عثمانی تصمیم گرفت ارکان گاه‌شماری مالی را از گاه‌شماری میلادی یولیانی به میلادی گرگوری تبدیل کند؛ از جمله، سال مالی به جای مارس از ژانویه آغاز شود و نیز برای رفع ده روز اختلاف بین گاه‌شماری گرگوری با یولیانی تعدیلی صورت گیرد. از این رو، در این سال سیزده روز از ماه دوازدهم (شباط) حذف شد و سال جدید مالی (اول مارت ۱۳۳۳) بلافاصله پس از ۱۶ شباط ۱۳۳۲ آغاز شد. همچنین با پایان یافتن ماه دسامبر ۱۹۱۷ م.، سال ۱۳۳۳ مالی نیز ده ماهه محسوب و پایان یافته اعلام شد تا سال ۱۳۳۴ مالی از ژانویه ۱۹۱۸ میلادی آغاز گردد. در نهایت، به سال ۱۹۲۵ میلادی/۱۳۴۱ مالی، مجلس ترکیه طی قانونی گاه‌شماری مالی را منسوخ و از آن پس گاه‌شماری میلادی گرگوری را گاه‌شماری رسمی کشور اعلام کرد. با توجه به آنچه گفته شد، لازم است خوانندگان محترم در متن به این دقایق تقویمی توجه داشته باشند.

- زبان اسناد، اغلب ترکی عثمانی است. چند سند فارسی هم بازخوانی شده‌اند که به صورت موردی در پانوشت به زبان آنها اشاره شده است.
- همه توضیحات در پانوشت به قلم این بنده است. سعی شده است به مناسبت و در حد حوصله درباره برخی از اصطلاحات، اشخاص، نام مکان‌ها و رویدادها توضیحاتی در اختیار خوانندگان علاقه‌مند قرار گیرد.
- برای همه اسناد شکل و قالب ثابتی در نظر گرفته‌ام. همچنین برای همه اسناد، موضوع و شماره انتخاب کرده‌ام تا امکان جستجو برای محققان راحت‌تر باشد. هر جا که نیاز بوده در درون متن چیزی اضافه کنم، آن را در قلاب قرار داده‌ام تا مشخص شود از این قلم است.

۷. در مسیر انجام این کار دشوار از همراهی دوستان و همکاران نازنینی بهره‌مند بودم که هر کدام به شکلی این بنده را مرهون لطف و محبت خود قرار دادند. بیش از همه باید تشکر و قدردانی ویژه خود را نثار دوست عزیز و کارشناس مبرز آرشیو عثمانی، آقای

«اورهان ساکن» بکنم که از هیچ کوششی برای مساعدت و کمک به این جانب دریغ نکردند. چه زمانی که در آرشیو مشغول به کار بودم و چه زمانی که در ایران کار خوانش و ترجمه اسناد را دنبال می‌کردم، همیشه با روی گشاده و صمیمیت مثال‌زدنی از طریق رسانه‌های مجازی به پرسش‌ها و مشورت‌های من در اسرع وقت پاسخ دادند و مرا شرمندۀ تواضع و فروتنی علمی خود نمودند. اورهان ساکن، تنها به آخرین پرسش‌م در خوانش اسناد نتوانستند پاسخ بدهند که آن هم به سبب ابتلا به ویروس کرونا بود. هم‌اکنون که این مقدمه را می‌نویسم ایشان دوران نقاهت را می‌گذرانند. برای این دوست فاضل و سخاوتمندم آرزوی سلامتی کامل دارم و بهترین‌ها را از خدای مٔان برایشان خواستارم. دیگر دوستان و مدیران محترم در آرشیو عثمانی به‌ویژه آقای صباح‌الدین بایرام، معاون محترم آرشیو، همیشه لطفشان شامل حال این بنده بود. از ایشان و همه کارکنان خدوم و زحمت‌کش و دوست‌داشتنی آرشیو که هیچ دغدغه‌ای جز خدمت‌رسانی مطلوب به محققان را ندارند، تشکر و قدردانی می‌کنم. از آقای محمدامین کیخا شاهین‌پور از دانشجویان ایرانی شاغل به تحصیل در ترکیه که گاه‌گاهی با طرح پرسش‌هایی مصدع اوقاتشان می‌شدم بسیار سپاسگزارم. از دوستان و همکاران ایرانی‌ام که در موقعیت‌های مختلف به صورت حضوری و بیشتر غیرحضوری طرف مشورت این جانب بودند و به پرسش‌ها و ابهاماتم پاسخ دادند و مرا در انجام این امریاری رساندند، بسیار متشکرم: محمدباقر وثوقی، اسماعیل حسن‌زاده و عباس قدیمی قیداری. سایه پرمهرشان مستدام باد. باید از دانشجوی بسیار تلاشگر، آقای محمدحسین صادقی تشکر و قدردانی ویژه‌ای داشته باشم. ایشان با دقت، حوصله زیاد، متن را پیش از چاپ خوانده و علاوه بر رفع اشکالات تایپی و املائی و ارائه پیشنهادها مفید، برای تنظیم و تبویب اسناد هم زحمت زیادی کشیدند. از ایشان بسیار سپاسگزارم. دوست دانشورم، آقای دکتر علی‌اصغر سلطانی، مدیر محترم نشر لوگوس، تلاش وافر به خرج دادند تا به بهترین شکل ممکن این اثر به زیور طبع آراسته شود و در اختیار خوانندگان فرزانه قرار گیرد. از ایشان و همکاران محترمشان در نشر وزین لوگوس کمال تشکر و امتنان را دارم. نیز قدردان زحمات ویراستار محترم خانم فاطمه هادی هستم که

با دقت و وسواس منحصر به فرد متن را خوانده و آن را به نحو شایسته‌ای ویرایش کردند. خانواده عزیزم همچون همیشه در انجام این پژوهش پشتیبان و همراه و قوت قلب من بودند. سپاسگزار صبر و بردباری و محبت‌ها و مهربانی‌های همسرم، پسر و دخترم هستم. کلام آخر اینکه در این دیباچه چندین بار واژه «من» را به کار بردم که سبب آن چیزی جز احساس صمیمیت بیشتر با مخاطبان ارجمندم نبوده و نیست و امیدوارم حمل بر خودستایی نشود. از این رو، با کمال تواضع و فروتنی منتظر نقدها و نظرها هستم تا در چاپ‌های بعدی اشکالات و کاستی‌های اثر را به حداقل برسانم.

حسن حضرتی^۱

دانشیار گروه تاریخ دانشگاه تهران، خرداد کرونایی ۱۴۰۰